

Gjon BERISHA

ARGJIPESHK VIA E TIVARIT DHE ÇËSHTJA “PRIMAS SERBLIAE” SI PASOJË E VENDIMEVE TË KONGRESIT TË BERLINIT

1. Pasojat e vendimeve të Kongresit të Berlinit për Argjipeshkvinë e Tivarit

Kongresi i Berlinit i thirrur më 13 qershor të vitit 1878, nga Fuqitë e Mëdha, për të rishikuar Traktatin e Shën Stefanit, kishte marrë përsipër të hartonte një hartë të re politike të Gadishullit të Ballkanit të robëruar nga Perandoria Osmane.

Kongresi për shkak të gjendjes faktike në terren nuk pranoi ta përpilojë hartën politike të Evropës Juglindore në bazë të parimit të kombësisë, por vendimet u morën sipas interesave të njëres apo tjetres fuqi të madhe. Në Kongresin e Berlinit edhe përkundër peticioneve protestuese për moscopëtimin e trojeve shqiptare, të dërguara nga Lidhja Shqiptare e Prizrenit, Fuqitë e Mëdha, pa ndonjë hezitim, vendosën që tokat shqiptare të bëhen plaçkë tregu ndërmjet Perandorisë Osmane, Greqisë, Bullgarisë, Serbisë dhe Malit të Zi.¹

Si pasojë e zgjerimit territorial që përfitoi nga Kongresi i Berlinit, Mali i Zi pushoi së qeni, në kuptim etnik dhe religjioz, një shtet homogjen, sepse tani, përveç besimit ortodoks, ai mori nën krahët e tij shqiptarët e të dy besimeve, dhe komunitete tjera. Zgjerimi territorial i Malit të Zi në Adriatik me marrjen e Tivarin kishte futur në shtetin e ri një komponent katolikë, kryesisht shqiptarë etnikë. Ky fakt i organizimit

¹ Për vendimet e Kongresit të Berlinit dhe luftën për mbrojtjen e Ulqinit, Plavës, Gucisë, Tivarit etj., shiko: *Historia e popullit shqiptar II (Rilindja Kombëtare, vitet '30 të shek. XIX-1912)*, Tiranë: Akademi e Shkencave e Shqipërisë - Instituti I Historisë, 2002, 161-188.

të një bashkëjetese të re shkaktonte probleme, sepse identiteti malazez për shekuj me radhë ishte bazuar në luftën kundër të dy besimeve që i bartnin shqiptarët: kundër shqiptarëve mysliman që i identifikonte me “*turqit*” dhe mosbesimin ndaj shqiptarëve të besimit katolikë që i identifikonte si “*skismatikë*” latinë.² Kështu për çështje e katolikëve në Mal të Zi u bë e mundur të flitej vetëm nga Kongresi i Berlinit. Nga Kodi ligjor i Pjetrit I, i cili u rishikua në vitin 1855, mund të shihet qartë se në vitet gjashtëdhjetë të shek. XIX, vetëm riti ortodoks ishte besim vendës në Principatën e Malit të Zi. Si pasojë e nenit 28 të vendimeve të Kongresit të Berlinit, ku një pjesë e madhe e trevave shqiptare i kaluan Malit të Zi, bëri të mundur që çështja e katolikëve - ku shumica e tyre ishin shqiptarë,³ të bëhej temë për diskutim në mes të autoriteteve malazeze dhe qendrave të vendosjes evropiane.

Në këto kushte, rregullimi i pozitës dhe raporteve me komunitetet e reja kombëtare dhe fetare që, deri me vendimet e Kongresit të Berlinit, nuk ishin pjesë e Malit të Zi, ishte një nga detyrat më të rënda të Qeverisë në Cetinës dhe knjaz Nikollës I. Principata e Malit të Zi, pos tjerash, kishte përfituar trevat me etni shqiptare, si: Podgoricën, Tivarin, Kollashinin, Plavën, Gucinë, Rugovën, kurse në vitin 1880 edhe Ulqinin. Copëtimi i trojeve shqiptare pati pasoja jo vetëm politike, por edhe pasoja të rënda edhe sa i përket organizimit fetar.

Problemi kryesor ishte krijimi i një situatë të paqartë, pasi popullata shqiptare katolike, e cila sipas dispozitave të Kongresit të Berlinit i përkiste Malit të Zi, fillimisht, ishte nën juridiksionin e Argjipeshkvisë me seli në Shkodër, domethënë në territorin sunduar nga Perandoria Osmane. Në anën tjetër, Austria si një “*shtet ekskluzivisht katolik*”, tregohej e shqetësuar për mbrojtjen e popullatës katolike në Mal të Zi, dhe me austriakët malazezët kishin një histori marrëdhëniesh jo të mira dhe të dhimbshme. Prandaj, shqetësimet e autoriteteve malazeze ishin të lidhura me një *veto* të mundshme nga ana e Austro-Hungarisë, e cila si mbrojtëse e popullsisë katolike në Ballkan, ishte e interesuar të ruante ndikimin e saj të paprekur mbi popullatën shqiptare.⁴

² Ž. Karaula, “Pisma crnogorskog pjesnika, svećenika i diplomate Jovana Sundečića bosansko-đakovačkom i srijemskom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru (1881-1887)”, *Diacovensia: teološki prilozi*, Đakovo vol.XVII, no.1 (2009), 103.

³ A. Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz et Leipzig: Moser 1922, 106.

⁴ R. Tolomeo, “L’unione delle Chiese nei rapporti tra J. J. Strossmayer e il barnabita Cesare Tondini de’ Quarenghi”, *Josip Juraj Strossmayer 1815-2015*, (Wien, 21. Mai 2015 - Roma, 9 dicembre 2015), Đakovo, 2017, 246.

Argjipeshkvia e Tivarit, me vendimet e Kongresit të Berlinit, vërtet nuk gjendej brenda një shtetit të sunduar nga osmanët, por të një shteti të krishterë sllavo-ortodoks, dhe për të nga kjo kohë fillon momenti i ri i ballafaqimit të drejtpërdrejtë me sllavo-ortodoksizmin. Në lidhje me marrjen nën kontroll të Argjipeshkvisë së Tivarit, e cila tashmë gjendej në trevën e Malit të Zi, knjaz Nikolla që në vitin 1878 i ishte drejtuar për ndihmë ideologut të “*unionit sllav*”, ipeshkvit të Djakovos (Đakovo në Kroaci) Josip Juraj Strossmajerit (1815-1905), duke kërkuar prej tij që të ndërmjetësojë tek Selia e Shenjtë (Vatikan) për kinse ripërtëritjen e Dioqezës së Tivarit. Me atë rast, knjaz Nikolla i Malit të Zi, Strossmajerit i shkroi edhe këtë, “*Mali i Zi si shtet i pavarur, i pranuar, nuk mund të pranojë që një pjesë e shtetaseve të tij, qoftë edhe vetëm nga spektri fetar, të varet nga një pushtet në kufijtë e tij, aq më tepër, kur ai gjendet në Perandorinë turke*”,⁵ duke aluduar kështu në faktin se Argjipeshkvia e Tivarit në vitin 1876, i ishte bashkuar asaj të Shkodrës, e cila aso kohe gjendej brenda kufijve të Perandorisë Osmane. Lutjen e knjazit të Malit të Zi, e bërë që në vitin 1878, Strossmajeri e pranoi krahëhapur, pasi ideja e tij për nënshkrimin e konkordatit në mes të Selisë së Shenjtë dhe Unionit të Sllavëve të Jugut, gjegjësisht Rosisë dhe Serbisë, nuk ishte treguar produktive.⁶

2. Përpyjekjet për nënshkrimin e konkordatit në mes të Malit Zi dhe Vatikanit

Nga ana tjetër, konkordati në mes Vatikanit dhe Malit të Zi i menduar si pjesë e “*politikës lindore*” për të nxitur dialogun me botën ortodokse, shikuar në perspektivë, sipas studiuesit Francesco Kakamo “*bëri të mundur bashkimin e dy kishave*”. Kjo padyshim konfirmon faktin se një nga protagonistët kryesor të negociatave ndërmjet Selisë së Shenjtë dhe Cetinës, është misionari italian, At Cesare Tondini, i cili në atë kohë u konsiderua si figura qendrore e ekumenizmit katolik dhe që mendonin se “*konkordati me Malin e Zi për ortodoksët, do të*

⁵ K. Nikola, *Politički spisi*, Cetinje-Titograd 1989, 187-190; N. Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare (nga shek. XI deri sot)*, QB Shoqata e Jezuitëve: Tiranë 2016, 158.

⁶ M. Zöllner, “O odnosima J.J.Štrosmajera prema Crnoj Gori”, *Istorijski zapisi*, god.XXXI (LI), knj.XXXV, br.1-2 (Titograd,1978), 180; Š. Rastoder, “Konkordat između Crne Gore i Vatikana 1886.godine s posebnim osvrtom na položaj Albanaca katolika”, *Krishterimi ndër shqiptarë. Simpozium ndërkombëtar (Tiranë, 16-19 nëntor 1999)*, Shkodër: Konferenca Ipeshkvnore e Shqipërisë 2000, 253.

*nënkuptonte një konkordat me Rusinë, dhe përfaqëson shprehjen e simpatisë së Rusisë ndaj bashkimit të Kishës”.*⁷

Përmes korrespondencës së knjaz Nikollës, Strossmajerit, dhe ministrit të Jashtëm të Malit të Zi, mund të bëhet rindërtimi i shumicës së negociatave që i paraprinë nënshkrimit të konkordatit.⁸ Megjithatë, Selia e Shenjtë nuk llogariste se në këtë çështje mund të mbështetej vetëm në pikëpamjet pansllaviste të argjipeshkvit Strossmajer dhe të mikut të tij Cesare Tondinit, meqë ata nuk i njihnin mirë rrethanat lokale dhe kishte dyshime në qëllimet e ndershme të knjazit Nikolla për këtë çështje. Në mënyrë që të merrnin informata adekuate, Selia e Shenjtë angazhoi një prift shqiptar nga Argjipeshkvia e Shkodrës, abatin Imzot Prend Doçin (Primo Dochi), që t’u përgatiste një raport të hollësishëm mbi statusin e Kishës Katolike në Malin e Zi. Në relacionin e tij dërguar, nga Tivari, Kongregatës për përhapjen e fesë, më 4 qershor 1883, kryesisht, prezanton një pamje objektive të gjendjes së Kishës Katolike në Malin e Zi. Ai shpjegoi në mënyrë eksplicite në raport se autoritetet malazeze nuk lejonin ndonjë ndërhyrje në çështjet laike apo kisha brenda kufijve të tyre. Sipas tij, të gjitha ato trysni, dyshime dhe kundërshtime që bëheshin herë pas here kundër shqiptarëve katolikë nga Cetina, ndodhnin me qëllim që të mos lejohej që drejtpërdrejt administrata e argjipeshkvit të Shkodrës të ushtronte presion ndaj Romës, për të emëruar një ipeshkëv për këto vende. Gjithnjë, sipas Doçit *“Princi është shumë i sjellshëm dhe i arsimuar mirë. Megjithatë, është e dukshme se ai nuk i mban premtimet e tij, veçanërisht nëse nuk është zotuar për diçka me shkrim. Ai gjithashtu, din se si ta ndryshojë mendjen....”*. Në mënyrë indirekte shpreh pikëpamjen se *status quo*-ja nuk është e dobishme për katolikët në Mal të Zi. Sipas pikëpamjes së Doçit, autoritetet malazeze duan që territori i tyre të bashkohet edhe në pikëpamje të Kishës, meqë në Mal të Zi, administrata e kishës së Shkodrës dhe Kotorit *de facto* ka pushuar.⁹

Një nga problemet që u diskutuan në mes të dy delegacioneve ishte çështja se kush ka të drejtë të emërojë argjipeshkvin e Tivarit. Sipas

⁷ F. Caccamo, “La politica orientale della Santa Sede e il concordato con il Montenegro del 1886”, *U bi nequ e aerugo nequ e tinea demolitur, Studi in onore di Luigi Pellegrini per i suoi settanta anni*, a cura di Maria Grazia. del Fuoco, Liguori editore, Napoli, 2006, 53-80.

⁸ Për më gjerësisht për këto bisedime, krh: Ž. Karaula, “Pisma Jovana Sundečića biskupu Josipu Štrosmjeru”, 91-155.

⁹ Dochi P. *Archivio storico della Congregazione “de Propaganda Fide” (ASPF), Scritture riferite nei Congressi (SC)* - Albania, Macedonia, Montenegro., tom.42, f. 991-994.

përfaqësuesve të papës, këtë të drejtë do të kishte vetëm një papë, megjithatë princi do të informohej paraprakisht dhe do të merrte një mendim për kandidatin që do të emërohej në atë funksion, në mënyrë që të bënte të mundur marrjen në konsideratë vërejtjet e natyrës politike. Në këtë mënyrë, në vazhden e bisedimeve disamuajshe, lëvizja para e knjaz Nikollës lidhur me mundësinë e arritjes së një marrëveshjeje me Selinë e Shenjtë, mori formën e negociatave të ndërlikuara. Opsioni i sundimitarit të Malit të Zi për një ipeshkëv të zgjedhur sipas dëshirës së autoriteteve malazeze - *“dëshirë e justifikuar”* në kushtet e situatës vendore, nënkuptonte zgjedhjen një sllavi, në kurriz të komponentëve shqiptarëve katolikë - Selia e Shenjtë ishte kundër një kërkesë të tillë që çonte në legalizimin e pabarazisë në mes pakicës katolike dhe shumicës ortodokse.¹⁰

Ndërkohë, rrethanat në skenën politike ndërkombëtare kishin ndikuar te Selia e Shenjtë që të jetë më vigjilente në lidhje me kërkesat e Malit të Zi. Para së gjithash, Roma ishte e njoftuar që tashmë një ditë pas Kongresit të Berlinit, shqiptarët refuzuan t’i binden vendimeve të Fuqive të Mëdha. Të bashkuar përmes Lidhjes së Prizrenit, ata po organizoheshin për një rezistencë ndaj synimeve malazeze për të marrë zyrtarisht posedimin e territorit, që u kishte dhënë Kongresi i Berlinit. Ajo që i shqetësonte veçanërisht ishte gatishmëria e shqiptarëve katolikë për të mbrojtur trevat e tyre dhe përkrahja e parezervë nga ana e bashkëqytetarëve të tyre të besimit mysliman, për të luftuar kundër malazezëve. Në fakt, ata edhe inkurajoheshin nga disa përfaqësues të klerit vendas. Pa marrë parasysh se diplomacia e Vatikanit në çdo mënyrë u përpoq t’u bëjë thirrje kryengritësve që të parandalojë përhapjen e krizës, këto nisma i bëjnë gjithnjë e më të qartë vështirësitë e vendosjes së pushtetit malazez mbi shqiptarët.¹¹

Rezistenca e shqiptarëve ndaj vendimeve të Kongresit të Berlinit, mund të mësohet edhe nga raporti i zëvendëskonsullit austro-hungarez të Tivarit, Depolo, dërguar më 28 qershor 1880, ministrit Fuqiplotë në Cetinë, kolonelit Thoemel, mbi mobilizimin e forcave ushtarake malazeze në Tivar, për urrejtjen e madhe që kishte popullsia shqiptare e këtij qyteti kundër sundimit malazez si dhe për gatishmërinë e saj për të marrë pjesë në luftën kundër Malit të Zi. Në këtë raport, përveç tjerash thuhej: *“Në qoftë se popullsia e Shqipërisë, e nxitur nga dëshira që ta*

¹⁰ Caccamo, “La politica orientale della Santa Sede e il concordato con il Montenegro del 1886”, 73-74.

¹¹ Ibid, 75.

ruajë autonominë dhe pavarësinë e saj, është krejtësisht kundër çdo lëshimi tokësor bërë në favorin e Malit të Zi, ajo e distriktit të Tivarit, megjithëse në pamundësi që t'i bashkojë armët e saj me ato të Lidhjes Shqiptare, ndjen po këtë urrejtje dhe ka të njëjtat ndjenja si të gjithë shqiptarët e tjerë, dhe kështu, në vend që të dëshirojë që të kryhet lëshimi i Ulqinit Malit të Zi, do të donte, sipas dëshirës së shumicës, që edhe distrikti i Tivarit, të shkëputej nga sundimi malazez dhe të kthehej përsëri në kushtet e qeverisjes së parë. Urrejtja që ndjejnë tivarasit për Malin e Zi është shumë e madhe. Ndoshta përjashtim bën një pjesë shumë e vogël e elementit greko-ortodoks, i cili, meqë është pjesa më e mjeruar e popullsisë, nuk ka se ç'të fitojë ose të humbasë as nën Malin e Zi, as nën ndonjë qeveri tjetër".¹² Përkundër tentimeve për të manipuluar mbi baza fetare, kundër copëtimit të vendit ishte ngritur edhe banorët e Hotit dhe Grudës më në krye bajraktarin e Hotit, Dedë Gjonin. Sipas raportit të Konsullatës së Përgjithshme austro-hungareze në Shkodër, dërguar ministrit të Jashtëm, baronit Haymerle, kuptohej se banorët e Hotit dhe të Grudës kishin vendosur njëzëri që më mirë të luftojnë dhe të sakrifikojnë deri tek ai më i fundit, se sa të pranojnë shkëputjen e tokave të tyre dhe dhënien e këtyre tokave Malit të Zi. Bajraktari Dedë Gjoni, në bisedime me konsullin austro-hungarez, ia bënte me dije atij se nuk ka ekzistuar dëshira që ata, të cilët thuajse të gjithë i përkasin besimit katolik, të shkëputen me forcë nga tërësia e tyre kombëtare dhe t'i dorëzohen Malit të Zi, armikut të tyre të trashëguar prej kohësh.¹³

Në këtë situatë, ndërmjet viteve 1880-1881, Selia e Shenjtë mbajti një qëndrim jashtëzakonisht të kujdesshëm: do të presë të stabilizohej çështja në kufirin shqiptaro-malazez para se të bëhej ndonjë ndryshim në kuadër të juridiksioneve kishtarë në veri të Shqipërisë. Divergjencat në marrëdhëniet dypalëshe ndërmjet Selisë së Shenjtë dhe Mali i Zi, implikimet e kohëpaskohshme të Austro-Hungarisë, së bashku me komplikimet që ndodhnin në ndërkohë në teren nga rezistenca e kryengritësve shqiptarë, sjellja jo e mirë e malazezëve ndaj besimtarëve dhe klerit katolik, krijuan një gjendje ngecje të zgjatur në negociatat në mes Romës dhe Cetinës. Kjo gjendje jo e mirë në negociata, u reflektua edhe në teren. Në verën e 1882, Qeveria e Cetinës nuk e lejoi argjipeshkvin e Shkodrës që të vizitonte dioqezën e Tivarit, duke u

¹² *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet austro-hungareze (dhjetor 1879 - qershor 1880)*, vëll. III, përg. Beqir Meta, Instituti i Historisë "Ali Hadri": Prishtinë, 2018, dok. 637.

¹³ *Ibid.*, dok.411.

justifikuar se, gjoja negociatat ishin ende të papërfunduara në lidhje me një marrëveshje me Selinë e Shenjtë. Që atëherë ata filluan të shkaktojnë pengesa në rrugën e misionarëve françeskanë nga Shqipëria e Veriut, të cilët kishin qëllim të vizitonin disa nga famullitë e tyre të mëparshme që gjendeshin në Mal të Zi, dhe që kishin mbetur pa përkujdesje baritore.¹⁴

Gjatë bisedimeve me Vatikanin, Strossmayer, vazhdonte në insistimin e tij për sllavizmin e trevave shqiptare të Argjipeshkvisë së Tivarit, me pretendimin se në krye të Kishës nuk mund të ishte tjetër përveçse një person me *“origjinë nga sllavët e Jugut”*, i cili duhet të ishte *“i pastër si loti, i kujdesshëm si gjarpri, dhe gjithashtu thellësisht besnik ndaj Kishës Katolike dhe Selisë së Shenjtë”*. Sipas tij: *“Të gjitha këto cilësi mund të gjendet vetëm në një njeri, nga sllavët e Jugut, që e njeh historinë e popullit të tij dhe i cili është në dijeni të qëllimit të shenjtë, të një vendi hyjnor i destinuar për sllavët e Jugut”*.¹⁵

Mospranimi i propozimit të knjaz Nikollës nga ana e Selisë së Shenjtë, çoi në rifillimin e negociatave midis këtyre dy vendeve. Ky prolongim i bisedimeve, u shfrytëzua nga autoritetet në Cetinë për t’iu revanshuar shqiptarëve duke përdorur të gjitha mjetet e mundshme të ushtrimit të presionit. Në fillim të vitit 1884, përsëri knjaz Nikolla i ndaloi në mënyrë eksplicite misionarët françeskanë nga Shqipëria e Veriut që të vizitojnë katolikët e Malit të Zi. Sipas deklaratave kërcënuese dërguar përmes vikarit gjeneral të argjipeshkvit të Tivarit, Josip Koloviq, thuhej se: *“tani për tani, absolutisht nuk mund të lejojë as të tolerojë këtë mision, dhe kështu do të veprojë derisa të jetë lidhur një konkordat ndërmjet Selisë së Shenjtë dhe qeveria e tij”*.¹⁶ Të ballafaquar me këtë situatë, autoritetet katolike në Shkodër dhe Tivar, të gjithë, iu drejtuan Selisë së Shenjtë, me kërkesën që sa më shpejt të arrihej një marrëveshje me Malin e Zi. Në dhjetor 1884, argjipeshkvi i Shkodrës, Imzot Pashk Guerini, udhëtoi në Romë që të bisedonte personalisht me Papa Leonin XIII. Në muajin pasues, Guerini u paraqit përsëri para Papës me një propozim, që derisa pritej një marrëveshje përfundimtare, të emërojë një kryesues të ri në Tivar, në mënyrë që popullata katolike vendase të mund t’i plotësonte nevojat më urgjente.¹⁷

3. Nënshkrimi i Konkordatit dhe pasojat për shqiptarët

¹⁴ Caccamo, “La politica orientale della Santa Sede e il concordato con il Montenegro del 1886”, 76.

¹⁵ Ibid, 78.

¹⁶ Ibid., 78-79.

¹⁷ Ibid., 80.

Kështu, bisedimet në mes të Malit të Zi dhe Selisë së Shenjtë, të filluara me parë, të cilat Rusia i shikonte si dinakëri politike, përfunduan më 18 gusht të vitit 1886, me nënshkrimin e Konkordatit me 14 nene,¹⁸ i cili u ratifikua më 7 tetor të të njëjtit vit. Konkordati në mes të Malit të Zi dhe Selisë së Shenjtë u nënshkrua në emër të Vatikanit nga kardinali Jakobini, ndërsa në emër të Malit të Zi e nënshkroi Jovan Sundeçiq (sekretar personal i knjaz Nikollës). Kjo marrëveshje ndërshtetërore nënkuptonte lirinë e fesë për qytetarët e besimit katolik, kryesisht shqiptarët dhe në numër më të pakët kroatët në Mal të Zi, me Papën e atëhershëm Leonin XIII, i cili në mënyrë indirekte, në të ardhmen, para se të emëronte argjipeshkvin e Tivarit do të konsultohet me sovranin malazez. Kështu, argjipeshkvi, edhe pse ishte drejtpërdrejt vartës i Selisë së Shenjtë në punët e kishës, në të njëjtën kohë ishte nën kontrollin e plotë të autoriteteve të Principatës së Malit të Zi. Kjo formë e zgjedhjes së argjipeshkvit dhe juridiksionit të Tivarit, është e precizuar në disa prej neneve të Konkordatit, si: **neni 2.:** “*Shenjtëria e Tij, para se të emërojë përfundimisht argjipeshkvin e Tivarit, do të njoftojë qeverinë mbi personalitetin e kandidatit, për të shikuar a ka ndonjë shkak me natyrë politike apo civile që kishte për të kundërshtuar emërimin e tij*”; **neni 4.:** “*Para se të fillojë kryerjen e shërbimit të vet, argjipeshkvi i Tivarit do të bëjë betimin e besnikërisë para Madhërisë së Tij, knjazit të Malit të Zi me këto fjalë: “betohem dhe premtoj përpara Hyjit dhe në Ungjillin e Shenjtë, se do të jem i dëgjueshëm dhe i besueshëm ndaj Madhërisë së Tij, knjazit të Malit të Zi, unë premtoj të mos bëjë ndonjë marrëveshje, as nuk do të marrë pjesë në ndonjë këshill, e as nuk do të inkurajoj dhe as nuk do të lejoj klerikët e mi vendorë, të marrin pjesë në çfarëdo aktiviteti, i cili do të shqetësojë qetësinë publike të shtetit”. Qeveria e Malit të Zi, pranon titullin e Shkëlqesisë së Tij të Lartë dhe i jep një shumë të të ardhurave vjetore prej pesë mijë frangash*”; **neni 6.:** “*Ngritja e famullive është në kompetencë të Argjipeshkvit të Tivarit në marrëveshje me Qeverinë e Malit të Zi. Ai gjithashtu ka kompetencë të emërojë famullitarët, por kur ata nuk janë shtetas të Mali të Zi, do të veprojnë në marrëveshje me qeverinë malazeze; ndërsa kur ata janë shtetas malazezë, do të dërgojë emrat Qeverisë së lartpërmendur për*

¹⁸ *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili.* A cura di Angelo Mercati. Vol.1, 1098-1914. Nuova ed. anastatica con supplement, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana 1954, 1048.

miratim”;¹⁹ **neni 11.:** “Formula e lutjes për sunduesin: Zot shpëtoje Knjazin” do të këndohet në celebrimin e meshës në gjuhën e sllavëve; **neni 12.:** “Për formimin [përgatitjen, shkollimin, Gj. B.] e malazezëve të rinj të aftë të shërbejnë si priftërinj katolikë, Qeveria malazeze, me marrëveshje të ndërsjellë me argjipeshkvin e Tivarit, do të zgjedhë më të merituarit që do të dërgohen në Romë për të bërë studimet e tyre, e për këtë qëllim, Qeveria do t’u lidhë një ndihmë vjetore të përshtatshme. Në pesë vitet e para, që nga data e kësaj kontrate, do të dërgohen nga dy të rinj për çdo vit, pas së cilës do të jetë vetëm nga një për çdo vit. Të rinjtë do të jenë të detyruar në Romë të mësojnë edhe gjuhën serbe”.²⁰ Siç shihet, me kërkesë të Qeverisë, për kandidatët, gjuha serbe u përcaktua si gjuhë studimi dhe predikimi. Qëllimi kryesor i këtyre dispozitave (neni 11 dhe 12) ishte që kandidatët të mësonin vetëm në gjuhën serbe, meqë autoritete malazeze e dinin se kandidatët për priftërinj vinin kryesisht nga familjet shqiptare të territorit të sapo pushtuar nga Mali i Zi.²¹

¹⁹ **Art.2.:** “Sua Santità, prima di nominare definitivamente l’Arcivescovo di Antivari, parteciperà al Governo la persona del candidato per conoscere se vi siano fatti o ragioni di ordine politico o civile in contrario”; **Art.4.:** “Prima di entrare in funzione l’Arcivescovo di Antivari presterà nelle mani di Sua Altezza il Principe del Montenegro il giuramento di fedeltà nella formola seguente: «Io giuro e prometto dinanzi a Dio e sopra i Santi Evangeli obbedienza e fedeltà a Sua Altezza il Principe del Montenegro ; prometto di non avere accord qualsiasi, né di assistere ad alcun Consiglio, né d’incoraggiare, o lasciar partecipare dal Clero a me subordinato a qualsiasi impresa che tenda a turbare la pubblica tranquillità dello Stato». Il Governo Montenegrino gli riconosce il titolo di Illustrissimo Monsignore e gli assegna un emolumento annuo di franchi cinquemila”; **Art.6.:** “All’Arcivescovo di Antivari spetta, d’intelligenza col Governo Montenegrino, l’erezione delle parrocchie. A lui spetta pure la nomina dei Parrochi, e se trattasi di persone estranee al Principato, procederà d’intelligenza col Governo Montenegrino; se poi trattasi di sudditi montenegrini darà notizia della nomina al detto Governo.”; ¹⁹ Ibid., 1048.

²⁰ **Art.11.:** “La formola di preghiera pel Sovrano: Domine safrvutn fac Principini, sarà cantata negli ufficii divini in lingua slava”; **Art.12.:** “Per la formazione di giovani montenegrini idonei al sacerdozio cattolico, il Governo montenegrino, di comune accordo coll’Arcivescovo di Antivari, ne sceglierà alcuni dei più meritevoli che saranno inviati a Roma per farvi i loro studii, ai quali passerà pel medesimo scopo un conveniente annuo sussidio.

Nei primi cinque anni dalla data della presente convenzione, questi giovani saranno in numero di due per ogni anno, in seguito sarà uno solo per ciascun anno. Gli stessi giovani saranno obbligati di studiare in Roma anche la lingua Serba.”; Ibid, 1049. Krahaso, po ashtu edhe te I. Marković, *Dukljansko-barska Metropolija*, Zagreb 1902, 157-159.

²¹ Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, 107.

Në të vërtetë, Konkordati, për katolicizmin e Malit të Zi nuk solli avantazhet që u shpresuan në Romë me nënshkrimin e saj. Konkordati, të nesërmen më 8 tetor të vitit 1886, me dekretin e Papës Leonit XIII, i dha pasojat e para (për shkak të situatës imponuese të krijuar në terren) të shkëputjes së menjëhershme të Argjipeshkvisë së Tivarit nga Argjipeshkvia e Shkodrës. Kjo erdhi si pasojë e politikës së knjaz Nikollës, i cili për asnjë çmim nuk e donte juridiksionin shpirtëror të Shkodrës në Mal të Zi.²²

Përveç marrëveshjes me Vatikanin, Strossmayer ishte shumë i interesuar edhe për të përcaktuar kandidatin e preferuar për postin e argjipeshkvit të Tivarit. Ky momentum u krijua pas vdekjes së argjipeshkvit Karl Pootenit, më 15 janar të vitit 1886. Duke e shfrytëzuar këtë rast, në fillim Strossmayer ishte përcaktuar për një prift nga Gjiri i Kotorrit, mirëpo ishte sekretari i knjaz Nikollës, Jovan Sundeçiq, ai i cili e bindi për të ndryshuar mendjen e tij në favor të një françeskani dalmat, drejtor i gjimnazit në Sinj dhe profesor i historisë në Universitetin e Vjenës, Shimun (Simeon) Milinović. Kështu, me sugjerimin e ipeshkvit dhe sipas vullnetit të knjaz Nikollës, Selia e Shenjtë më 8 tetor të vitit 1886, emëroi për argjipeshkëv të ri të Argjipeshkvisë së Tivarit, françeskanin Shimun Milinović, nga Dalmacia (1886 -1910), të cilit njëherësh iu vërtetua titulli i trashëguar nga shek. XV "*Primas Serbiae*".²³

Argjipeshkvi Milinović, tashmë si *Primas tutius Serbiae*, së bashku me princin Nikolla dhe Strossmayerin, të prirë nga ideja për bashkimin e sllavëve të Jugut, bënë projekte për asimilimin e shqiptarëve katolikë të vendit. Në vazhden e këtij projekti, pos të tjerash, ishte edhe futja e liturgjisë kishtare në gjuhën e "*vjetër sllave*" (starosllavene), alfabeti glakolik, në Argjipeshkvinë e Tivarit (në vitin 1895) si dhe angazhimi i klerit kroat, për të vepruar ndër famullit shqiptare. Me këtë rast, duhet theksuar se argjipeshkvi Strossmayer ishte edhe një ndër pishtarët e flaktë që në Kishë të përdorej gjuha e vjetër sllave, që më parë

²² Për arsye se dioqeza e Shkodrës, gjithmonë kishte numër të shumtë të shqiptarëve katolikë në krahasim me dioqezat tjera shqiptare, me kërkesën e argjipeshkvit të Tivarit dhe Shkodrës, Karl Pooten, me letërvendimin e Papa Piut IX, të datës 15 mars të viti 1867, bëhet bashkimi i Tivarit me dioqezën e Shkodrës. Argjipeshkvi, Pooten e kaloi Selinë nga Tivari për në Shkodër, duke e marrë titullin: Argjipeshkëv Metropolitan i Tivarit dhe i Shkodrës dhe "primat i Serbisë". Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare*, 157.

²³ Marković, *Dukljansko-barska Metropolija*, 175-177; Karaula, "Pisma Jovana Sundečića biskupu Josipu Štrosmjeru", 111.

përdorej vetëm në disa vende të Dalmacisë. Lidhur me problemin e gjuhës së “vjetër sllave” në liturgji në Kishën Katolike në Mal të Zi, duhet të cekim se kjo ide vinte nga Strossmajer, i cili ishte i dërguari apostolik për Serbi dhe idetë e tija nuk mund edhe aq lehtë të pengoheshin, ngaqë ishte njëri zyrtar si i dërguar apostolik për Serbi, kështu që kjo gjë, jo vetëm që mund të ndikonte në Mal të Zi, por shkaktonte probleme edhe për disa vende në Kosovë (siç ishte Janjeva).²⁴

Argjipeshkvi Milinović, si një përfaqësues i denjë i politikës sllave të pushtetit politik në Mal të Zi, orvatej që me politikën e tij dhe aspiratat e knjaz Nikollës, i cili dëshironte që Mali i Zi të luante rolin e piemontit serb, të përfshinte edhe kishën e vet dhe t’i jepte asaj rol edhe më të rëndësishëm që sa kishte në të vërtetë.²⁵ Synimi kryesor i tij ishte futja e gjuhës së “vjetër sllave” në liturgji dhe botimi i Mesharit në këtë gjuhë.²⁶ Sipas studiuesit Zöllner, duke u bazuar në reagimin e një diplomati austro-hungarez, pohon se argjipeshkvi i sapo emëruar Shimun, sipas kërkesës së knjaz Nikollës, përmes liturgjisë sllave, në një argjipeshkvi ku shumica absolute e katolikëve ishin shqiptarë, dëshironte të sllavizojë gradualisht shqiptarët, të cilët, sipas tij, në tërësi në këtë argjipeshkvi janë rreth 4 000 frymë, kurse sllavë ka 1 500.²⁷

Pushteti austro-hungarez, i cili në vitin 1873 kujdesej për shqiptarët katolikë në Ballkan, ndaj kësaj çmendurie dhe shumë fenomeneve të tjera diskriminuese, shprehej si kundërshtar i përbetuar. Rasti i Malit të Zi, nga Vjena zyrtare u cilësua si një gabim elementar i Vatikanit. Ambasadori austro-hungarez në Selinë e Shenjtë, kontin Luigi Paar, në raportin e tij, shkruan se ky hap i Vatikanit ishte i shpejtuar dhe jo i menduar mirë. Sipas tij, Vatikani kishte lejuar që Strossmajer t’i mashtronte. Si rrjedhojë e kundërshtimit të rreptë të Austro-Hungarisë, arriti të ndalohej përdorimi i mesharit romak në gjuhën e “vjetër sllave”.²⁸

Më 29 mars të vitin 1887, një dispozitë plotësues e Konkordatit (sipas një rregullimi liturgjik të Papa Benediktit XIV “*ex pastoralis*

²⁴ A. Ramaj, “Lazër Mjeda në Argjipeshkvinë Shkup-Prizren mes 1909-1921”, *Imzot Lazër Mjeda mbrojtës dhe lëvrues i identitetit shqiptar*, Albanisches Institut, St. Gallen 2011, 133.

²⁵ *Ministarstvo inostranih djela 1879-1915, zbornik dokumenata*, priredio Slavko Burzanović, Podgorica, 2007, 197-198; N. Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare*, 160.

²⁶ Zöllner, “O odnosima J.J. Štrosmajera prema Crnoj Gori”, 179.

²⁷ Ibid, 191-192, not.86.

²⁸ Ibid., 189, 192.

munere”, të 26 gushtit 1754), përdorimi i liturgjisë në gjuhën sllave shtrihej mbi katolikët e Malit të Zi. Megjithatë, zbatimi i saj rezultoi me probleme të mëdha, sepse nga shqiptarët katolikë u pa si tendencë e sllavizimit të tyre. Prandaj, edhe shtypja e librave liturgjikë, gjithashtu nuk kaloi pa vështirësi. Shkrimi cirilik sikurse edhe ai glakolik nuk ishin të përshtatshme për libra liturgjikë. Ashtu siç kishte vërejtur studiuesi dhe vizitori i atyre viteve, Hudal, gjuha latine në tekstet liturgjike vazhdonte të përdorej pa u prekur në disa famulli katolike.²⁹

Me kalimin e kohës, dispozitat e konkordatit u ndryshuan në mënyrë të konsiderueshme nga aprovimi i ligjit shtetëror të Malit të Zi, i 31 gushtit 1909, mbi organizimin e klerit të famullisë (neni 34-40). Kështu, derisa, sipas nenit 6 të Konkordatit, argjipeshkvi kishte të drejtë në plotësimin e posteve baritore, dhe vetëm krijimi i famullive të reja dhe angazhimi i klerit të huaj në kujdesin baritor ishin subjekt i kufizimeve, tani, sipas ligjit të vitit 1909 (neni 34-40) vetëm shtetasit malazezë mund të punonin si famullitarë katolikë. Kushdo që kishte studiuar jashtë vendit duhej t’i nënshtrohej një testi para një komisioni mbi temat, si: gjuha serbe dhe ajo sllave kishtare, historia serbe dhe gjeografia e “vendeve serbe”. Madhësia e famullive të veçanta përcaktohej nga Ministria e Kulturës me propozim të argjipeshkvit. Zgjedhja e famullitarëve bëhej nga një komision i përbërë nga një zyrtar i Ministrisë së Kulturës dhe një klerik katolik. Nga fondi zyrtar i pensioneve, të administruara nga Ministria e Financave, paguheshin edhe klerikët katolikë. Autoriteti i apelimit në çështjet disiplinore ishte Ministria e Kulturës. Pra, në përgjithësi, organizimi i jetës fetare kishte një sfond të rëndësishëm politik, përmes së cilës, autoritetet malazeze, synonin ta kontrollonin çdo gjë që kishte të bënte me shqiptarët katolikë.³⁰

Propaganda katolike në mesin e ortodoksëve ndalohej, për shkak se edhe pse Kushtetuta malazeze e vitit 1905, i njihte zyrtarisht besimet fetare (neni 128), ajo ndalonte çdo proselitizëm (ndërrimi i fesë) kundër fesë shtetërore ortodokse (neni 136).³¹

Por, meqenëse marrëveshjet e Konkordatit nga Qeveria nuk u respektuan në të gjitha pjesët, gjithnjë u shoqërua me vështirësi në

²⁹ Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, 107.

³⁰ *Ibid.*, 109.

³¹ *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru iz 1905*, str.25-26, član 128: “Slobodno i javno izvršivanje vjerozakonskih obreda imaju u Crnoj Gori sve priznate vjeroispovijesti”, član 136: “Zabranjuje se svaka radnja, upravljena protiv istočno-pravoslavne crkve u Crnoj Gori (prozelitizam)”.

zbatimin e tyre në praktikë. Kjo ishte, gjithashtu, një nga arsytet pse katolicizmi në Malin e Zi nuk bëri pothuajse asnjë përparim.

Politikën e diskriminimit dhe asimilimit të shqiptarëve katolikë e vazhdoi edhe më vonë pasardhësi i argjipeshkvit të Tivarit, Nikolla Dobriçiq (1912-1955). Një fushatë tepër detyruese për përcaktimin e identitetit të shqiptarëve katolikë si “serbë” dhe atyre myslimanë si “turq”, ishte linçuar edhe në periudhën e dy dekadave të fillimit të shek. XX, e cila nuk kaloi pa pasoja për shqiptarët. Jo vetëm kaq, por Dobriçiq është i njohur si përkrahës i aspiratave të Malit të Zi për okupimin e Shkodrës, me pretekstin se ky qytet ka qenë “*Selia e Balshajve*”, dhe si i tillë, ai kërkonte përkrahjen e Vatikanit për zgjerimin e ndikimit malazez edhe në Shkodër.³² Dobriçiq, i cili e mbante vetën për serb, e jo për kroat që ishte, postin e vet si argjipeshkëv e instrumentalizonte për ta informuar Qeverinë malazeze për realizimin e qëllimeve ekspansioniste në dëm të shqiptarëve. Në sajë të kësaj politike, në bashkëpunim me politikën malazeze, ai arriti që të ndajë famullitë e Tuzit, Traboinit, Grudës dhe Klleznes në vitin 1912 nga Argjipeshkvia e Shkodrës, për t’iu bashkëngjitur asaj të Tivarit. Lufta e tij për të shkëputur territore në dëm të shqiptarëve nuk u kufizua vetëm me Shkodrën, por argjipeshkvi Dobriçiq, kërkonte që famullitë e rajonit të Pejës dhe Gjakovës (të cilat ishin në kuadër të Argjipeshkvisë së Shkupit) t’i bashkëngjiteshin Argjipeshkvisë së Tivarit.³³

Çështje tjetër, që u aktualizua si rezultat i ndryshimeve territoriale që solli Kongresi i Berlinit, ishte edhe problemi i titullit “*Primas Serbiae*”,³⁴ e cila fillet e saja i ka që nga mesjeta.³⁵

³² Rastoder, “Konkordat između Crne Gore i Vatikana 1886”, 260.

³³ Ibid., 263.

³⁴ Më gjerësisht për këtë titullar, shiko: M. Faber, “Das Recht des Erzbischofs von Antivari auf den Titel Primas von Serbien”, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, Bd.11 (1909), 342-368.

³⁵ Me këtë rast, duhet shtuar se titulli i argjipeshkvit të Tivarit “*archiepiscopus Sclavinensis*”, i shfaqur në vitin 1256, nga i cili në shek. XV doli titulli “*Primas Serviae*”, tregonte qartë detyrën që i besohej nga Roma, sikurse ipeshkvit të Kotorrit, për t’u kujdesur për ipeshkvitë katolike në zonën, ku ortodoksizmi serbo-sllav kishte filluar që në shek. XIII, të gërryente murin katolik në Adriatik dhe më gjerë në viset arbërore. Ndryshimi i gjendjes politike, forcimi dhe zgjerimi i shtetit mesjetar serb në zonat fqinje, bëri që titulli i mësipërm të riformulohet në “*Primas Serbie*”. Selia e Shenjtë ia kishte shtuar këtë titull argjipeshkvit të Tivarit në shek. XV, në mënyrë që të krijojë një rezistencë të organizuar kundër islamizmit në Ballkan. Me këtë, Roma besonte se përmes dhënies së këtij titulli do t’i bashkonte katolikët dhe subjektet e tjera të krishtera në territoret që dikur ishin nën pushtimin e Mbretërisë së Rashës. Me

Një ndër arsytet se pse Tivari, i cili e mori vazhdimësinë e Dioklës antike e kishte këtë titull kishtar, ishte pikërisht fakti së kjo Argjipeshkvi kishte në gjirin e saj edhe popullsi sllave. Me këtë rast, Primati kishte përgjithësi para papatit që sllavët, shpirtërisht të posarilindur, të mos kalojnë në ndonjë herezi. Një arsye tjetër ishin rrethanat e ndërlikuara politike në Ballkan, që shfrytëzoheshin nga Kisha Ortodokse si kundërshtare e përbetuar e Romës, për zgjerimin e hapësirës në favor të saj në Gadishullin e Ballkanit. Primati mbeti aktual edhe gjatë pushtimeve osmane, kur Kisha Ortodokse dhe Perandoria Osmane të lidhura në koalicion, në vitin 1453 kishin qëllim zvogëlimin e hapësirës kishtarë të Kishës Romake, ndër popujt e Ballkanit.

Shënime të dokumentuara për *Primatin* e Tivarit kemi nga koha e argjipeshkvit Filip Gaj, (1485-1509), i cili është quajtur “*Totius Serviae Primas*” (Primat i gjithë Serbisë). Këtë shënim e gjejmë te të gjithë ipeshkvijtë e mëvonshëm të Tivarit me radhë, si: Gjon Bruno Harapi (1551- 1571), Toma Ursini (1579-1598), Marin Bici (1608-1624), Pjetër Mazreku (1624-1634), Gjergj Bardhi (1635- 1644), te Andrea (1671-1694) dhe Vinçenc Zmajeviqi (1701-1712), Lazër Vlladanji (1749-1786), Gjergj Radovani (1787-1790), Karl Pooten (1855-1886), Shimun Milinoviq (1886-1910) etj. Imzot Vinçenc Zmajeviqi, në saje të primatit që gëzonte, në vitin 1703, mbledhi *Kuvendin e Arbënit*, në Merqi të Lezhës. Po kështu ndodhi edhe me argjipeshkvin Karl Pooten, i cili mbledhi Kuvendin II të Arbrit, në vitin 1871, në Shkodër etj.³⁶

Me ardhjen në krye të Selisë së Argjipeshkvisë së Tivarit të Nikolla Dobreçiqit, i cili e kreu këtë detyrë nga viti 1912-1955, çështja e *Primatit* edhe pse për Selinë e Shenjtë tashmë ishte më tepër honorik, u gjallërua duke marrë madje edhe përmasa politike. Më Konkordatin e lidhur në vitin 1914, në mes Selisë së Shenjtë dhe Mbretërisë serbe, ishte paraparë që Beogradi të ngrihet në rangun e Argjipeshkvisë dhe Shkupi të shndërrohej në dioqezë/ipeshkvi.³⁷ Por, për shkak të kundërshtimit të

kalimin e kohës, autorizimet e Primatit filluan të mos respektohen, “kështu që me kalimin e kohës, ka mbetur vetëm si një titull nderi. Krh.: Gj.Berisha, *Arbërorët ndërmjet Kishës Perëndimore dhe asaj Lindore gjatë shekujve XI-XV*, Botimi i dytë i plotësuar, Prishtinë: Instituti i Historisë “Ali Hadri” 2017, 301-302.

³⁶ Faber, “Das Recht des Erzbischofs von Antivari auf den Titel Primas von Serbien”, 343-344; Marković, *Dukljansko-barska Metropolija*, 166-167.

³⁷ **Art.2.:** “*Si costituisce nel Regno di Serbia una Provincia Ecclesiastica, composta dell'archidiocesi di Belgrado, con sede nella capitale del Regno - avente come territorio quello compreso nei confini della Serbia prima dei trattati di Londra e Bucarest dell'anno 1913 - e della diocesi di Scopia, suffraganea, con sede in detta città -*

argjipeshkvit Lazër Mjeda, kjo gjë u arrit vetëm në vitin 1924, kur në krye të kësaj selie ishte ipeshkvi slloven, Janez Franjo Gnidovec.³⁸

Beogradi nuk do ndalonte me kaq. Me rastin e përgatitjes së projekt-konkordatit mes Selisë së Shenjte dhe Mbretërisë SKS, politika e Beogradit, në vitin 1924 u përpoq që me çdo kusht, nëpërmjet ligjeve të projekt-konkordatit, ta marrë titullin shumëshekullor të Primatit nga Argjipeshkvia e Tivarit, për t'ia dhënë kryedioqezës së Beogradit. Me këtë rast, Beogradi do t'i ofronte Selisë së Shenjtë edhe riorganizimin e dioqezave të tjera brenda territorit të Mbretërisë SKS. Beogradi në këmbim të marrjes së primatit, i ofronte Selisë së Shenjtë edhe formulimin e emërimit të ri për kryedioqezën e Beogradit, me emrin Argjipeshkvia Katolike Serbe me qendër në Beograd.

Nikolla Dobreçiq, meqenëse ishte ndër protagonistët e ngjarjes, kushtëzonte kalimin e Primatit nga Tivari në Beograd, me kusht që edhe ai vetë personalisht të kalonte në selinë e Beogradit.³⁹ Pas bisedimeve të stërzgjatura e të vështira, kundërshtimit të Kishës kroate dhe kundërshtimeve të popullit në Mal të Zi, pa dallime nacionaliteti dhe besimi, nuk erdhi deri te finalizimi i kësaj ideje e as konkordatit në këtë formë, i cili me siguri do të krijonte kokëçarje të reja për Selinë e Shenjtë në këtë pjesë të Ballkanit. Si rezultat, Dobreçiq u tërhoq nga kjo ide duke qëndruar në Tivar dhe duke gëzuar dhe shfrytëzuar titullin “*Primas totius Serbiae*”, gjerë në vdekje, për sa kohë qëndroi në krye të kësaj Argjipeshkvie. Por, e gjithë kjo nuk e ndalonte Nikolla Dobreçiqin, që si Primat të bënte vizita te ndryshme në Evropë, Azi e deri në Amerikë, duke kërkuar ndihma për Malin e Zi dhe duke iniciuar shkëmbime tregtare mes Malit të Zi dhe shteteve evropiane.⁴⁰

Me qëllim të sllavizmit dhe zhdukjes së etnisë shqiptare në kuadër të Argjipeshkvisë së Tivarit, argjipeshkvi Dobreçiq, i cili vetën e prezantonte herë si malazez e herë si serb, e më vonë si jugosllav, në

comprendente i nuovi territori -, passando dalla giurisdizione di Propaganda Fide al diritto commune”; **Art.6:** “*Il titolo ufficiale dell’Arcivescovo di Belgrado e del Vescovo di Scopia sarà di Illustrissimo e Reverendissimo Monsignore*”, Concordato Fra Pio X e Pietro I Re Di Serbia, 24 giugno 1914, in: *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*. A cura di Angelo Mercati. Vol.1, 1098-1914. Nuova ed. anastatica con supplement, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana 1954, 1100-1101.

³⁸ Ramaj, “Lazër Mjeda në Argjipeshkvinë Shkup-Prizren, mes 1909-1921”, 160.

³⁹ Š. Rostoder, J. Rostoder, *Nikola Dobrečić, Arcibiskup Barski i Primas Srpski (1872-1955)*, Budva: Život i djelo, 1991, 48-51.

⁴⁰ Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare*, 314.

bashkëveprim me Qeverinë malazeze, tentonte që në trevat shqiptare të përhapej sa më shumë gjuha, kultura, tradita serbe e malazeze. Me po këtë qëllim, Qeveria kërkonte të jepej mësim në gjuhën sllave, përkatësisht në gjuhën serbe në të gjitha shkollat ku zhvillohej katekizëm (mësim feje) në gjuhën shqipe. Për t'i ndihmuar kësaj fushate, argjipeshkvi në fjalë, në mungesë të klerit shqiptar, nxitë ardhjen sa më shumë të klerikëve kroatë, duke tentuar të ndalonte ardhjen e klerikëve shqiptarë apo italianë.⁴¹ Në këtë mënyrë, kroatizimi i shqiptarëve, siç konstaton me të drejtë studiuesi N. Ukgjini, do të shërbejë si urë kalimi i zbutur i shqiptarëve në rrugëtim për t'u bërë më vonë serbë apo malazezë të besimit ortodoks, gjë që është provuar në vitet në vazhdim.⁴²

Përdorimi i gjuhës shqipe dhe shërbimi i klerit shqiptar në këto treva të Malit të Zi, do të jetë objekt i diskutimeve dhe moskuptimeve të shpeshta në mes Argjipeshkvisë dhe shtetit malazez në vazhdimësi. Kjo ka ndodhë, sidomos, që nga fundi i shek. XX, kur në krye të kësaj Argjipeshkvie do të vijnë shqiptarët për ta vazhduar edhe në ditët e sotme.⁴³

Përgjithësisht, mund të themi se konkordati mes Malit të Zi dhe Vatikanit i lidhur për t'i rregulluar marrëdhënie midis shtetit dhe kishës, si pasojë e zgjerimit të territoreve të Malit të Zi, pas Kongresit të Berlinit, shumë shpejt do të jetë tërësisht në shërbim të ideologjisë dhe politikës shtetërore kundër shqiptarëve. Gjatë fundit të shek. XIX dhe gjatë luftërave ballkanike, Argjipeshkvia e Tivarit do të bëhet një nga shtyllat e politikës shtetërore, e cila do të shërbejë si qendër fetare në përputhje me interesat shtetërore dhe kombëtare të shumicës së popullsisë sllave. Në këtë kontekst duhet shikuar edhe gjendja e shqiptarëve katolikë, për të cilët mund të thuhet se ata ishin në një pozitë të vështirë kombëtare.

⁴¹ Rastoder, J. Rastoder, *Nikola Dobrečić*, 21, 453, 444; Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare*, 311.

⁴² Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare*, 311-312.

⁴³ Në vitin 1998, në krye të Argjipeshkvisë së Tivarit do të zgjedhet argjipeshkvi, Don Zef Gashi (famullitar i dikurshëm i Prishtinës), kurse nga 05.4.2016, këtë post do të vazhdojë ta mbajë edhe sot, Don Rrok Gjonlleshaj. Shiko: *Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede*, Rinunce e nomine, 05.04.2016, N. 0232, f.1-2.